

BO‘LAJAK MUHANDISLARDA KASBIY PSIXOLOGIYANI RIVOJLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI

Mirxodjayeva Dilorom Batirovna

psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo'lajak muhandislarda kasbiy psixologiyani rivojlantirishning xususiyatlari hamda muhandis shaxsida kasbiy muhim sifatlarni shakllanishi muammosining ilmiy-nazariy va metodologik masalalari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Ta'lim tizimida muhandis shaxsida kasbiy muhim sifatlarni o'ziga xos psixologik xususiyatlarini shakllanishining amaldagi holati aniqlash borasida so'z boradi.

***Tayanch tushunchalar:** muloqotchanlik, determinat, motiv, qobiliyat, kuzatish, empatiya xususiyatlari, kommunikativ, metodologiya, kasb psixologiyasi.*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе научных источников проанализированы особенности развития профессиональной психологии у будущих инженеров, а также научно-теоретические и методологические вопросы Проблемы формирования профессионально значимых качеств в личности инженера. В системе образования речь идет об определении профессионально значимых качеств личности инженера как фактического состояния формирования его специфических психологических особенностей.

***Ключевые слова:** коммуникативность, детерминация, мотив, способность, наблюдательность, особенности эмпатии, коммуникативность, методология, психология профессии.*

THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGY IN FUTURE ENGINEERS

ABSTRACT

This article analyzes the features of the development of Professional Psychology in future engineers and the scientific and theoretical and methodological issues of the

problem of the formation of professionally important qualities in the person of an engineer on the basis of scientific sources. In the educational system, it is spoken about determining the current state of formation of specific psychological characteristics of professionally important qualities in the person of an engineer.

Key words: *communicability, determinate, motive, ability, observation, empathy characteristics, communicative, methodology, occupational psychology.*

KIRISH

Jahonda ijtimoiy- iqtisodiy, madaniy va ayniqsa, siyosiy sohalarda kuzatilayotgan keskin o'zgarishlar va iqtisodiy sohadagi beqarorlik insonlarning dunyoqarashi, xulq-atvori, turmush tarzi va ularning kasbiy faoliyatiga ham ta'sir etib, katta o'zgarishlar yasash kerakligini taqozo etmoqda.

Respublikamiz miqyosida ta'lim va tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga chiqarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tadbiiq etish muhim masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan ko'nikma, malaka, bilimlarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Ana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo'lishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida yuksalish bilan xarakterlanadi.

Oliy ta'limda mutaxassisni tayyorlash muammosi G.V.Akopov, E.A.Klimov, B.C.Merlin, A.N.Leontev, V.D.Shadrikov va boshqalar. Kasbiy ongning shakllanishi va rivojlanishining psixologik qonuniyatlari to'g'risida Yu.M.Zabrodin, K.K.Platonov, E.I.Rogov, E.S.Romanova, P.D.Uspenskiy, kasbiy rivojlanish va kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirish haqida A.A.Bodalev, E.A.Klimov, V.V.Petuxov, A.I.Smirnov, kasbiy yuksalishning psixologik kriteriyalari haqida izlanishlar olib borishgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sharqning buyuk allomalari va ma'rifatparvarlari hisoblangan Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, A.Yassaviy, U.Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshg'ariy, Jomiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Furqat, S.Ayniy, A.Avloniy va boshqalarning asarlarida ta'limiy va tarbiyaviy qarashlar, o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda o'qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, uning burchi, vazifalari va odobi, muallimning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, ustoz bilan shogird munosabatlari, o'qitish sharoitlari va boshqalar haqida qimmatli fikrlar bayon qilingan.

Jumladan, bizga ma'lumki, Abu Nasr Forobiy (873-950) o'z davrida ijtimoiy masalalar bo'yicha birinchilardan bo'lib yirik asarlar yaratgan mutafakkirdir. Uning "Fozil odamlar shahri", "Ideal jamoa haqida", "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida" kabi mashhur asarlarida ijtimoiy hayotning turli masalalari, ayniqsa, jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari, inson kamoloti bosqichlari, uni yashash jarayonida baxt-saodatga erishuv yo'llari, o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning didaktik va psixologik asoslari, inson shaxsini kamol toptirish yo'l-yo'riqlari, ilm- ma'rifatga erishuvning usullari haqidagi fikrlari ijtimoiy muammolarni echish masalalari bilan uyg'unlashganligini ko'ramiz.

Forobiyning ta'kidlashicha, baxt-saodatga eltuvchi yetuk jamoa rahbari (jumladan. o'qituvchi) komil inson uchun zarur bo'lgan barcha fazilatlarni hamda yetuk rahbar uchun shart bo'lgan xislatlarni egallagan bo'lishi kerak. Aks holda, ko'zlangan maqsadga erishishda turli to'siqlar vujudga keladi. Forobiy oqil insonlar haqida gapirib, aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, yomon ishlardan o'zlarini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar, degan edi. Alloma oqillar bor joyda hech qachon muammolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligiga ishora qiladi. Uning fikricha, ustoz shogirdiga zug'um qilishga, shuningdek, ko'p hollarda yon berishga intilmasligi darkor. Chunki ortiqcha zug'um shogirda ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi. Agarda shogird ustozning ko'ngli yumshoqligini payqab qolsa, bu hol ustozni mensimaslikka, oxir-oqibatda u beradigan bilimdan sovib ketishga olib keladi. Forobiy muallimning kasbiy tayyorgarligi haqida to'xtalib, ta'lim faqat so'z va o'rganish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishlikni o'rganishdir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar, degan xulosaga keladi.

Forobiyning o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ustoz faoliyati hamda shaxsiga qo'yiladigan talablar, o'qituvchi kasbiy tayyorgarligiga bo'lgan e'tibor, shuningdek, insonlar jamoasidagi o'zaro hamjihatlik, yordam, inson kamoloti va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni to'g'risidagi g'oyalari hozirgi o'quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda, bo'lg'usi o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarining shakllanishida g'oyat muhim ahamiyatga egadir.

Uzoq va yaqin xorij psixologlarining ilmiy tadqiqotlarini o'rganar ekanmiz, o'qituvchi shaxsining kasbiy muhim sifatlarining psixologik asoslari va bu jarayonga ta'sir etadigan qimmatli ilmiy natijalar qayd etganligini ko'ramiz.

Xorij olimlari A.Bandura va G.V.Kapraralarning ta'kidlashicha, muhandisning

kasbiy tayyorgarligida o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va o'quvchilar psixologiyasiga xos qonuniyatlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhandislarningning shaxslilik va kasbiy tayyorgarlik darajasi (obro'-e'tibori, namunasi) qanchalik yuqori bo'lsa, shogirdlari bilan ta'lim va tarbiyaviy munosabatlarni yaxshi yo'lga qo'ysa, muhandislarning fikrlari, o'quvchi xulq-atvori va mehnatiga berayotgan bahosi uning o'z yutuq va nuqsonlarini qanday izohlashlariga ta'sir etadi.

Muhandisning kasbiy muhim sifatlari va pedagogik faoliyatini tashkil etish masalalariga gumanizm nuqtai nazaridan yondashgan A.Maslou, K.Rodjerslarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir. Ularning fikricha, kasb egasi eng avvalo o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishni esdan chiqarmasligi, yuzaga kelgan muammolarni mustaqil echishga o'rgatishi, o'quvchi tashabbuskorligi va ijodkorligi asosida o'zining kimligini namoyish etishiga yordamlashishi zarur. Buning uchun muhandislar shaxslilik hamda kasbiy sifat va fazilatlarni to'liq egallagan bo'lishi lozim.

A.Maslouning fikricha, turli xil kasb egasi shaxsiga xos bo'lgan bilimdonlik, ijodkorlik, mustaqillik hamda pedagogik faoliyat uchun mas'uliyat va javobgarlikni chuqur his etishi o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashning eng muhim omillaridir.

Boshqa nazariyotchi Gizela Leybouvi-Vifning fikricha, talabalarda kasbni egallashning shakllanishi ularda majburiyat va javobgarlik hissining tarkib topishi bilan bog'liqdir. Ularda ana shunday sifat va kechinmalar to'la shakllangan bo'lsa, bilimlarni egallash yoki kasbiy kamolot uchun hech narsa to'siq bo'la olmaydi.

Bo'ysunuvchanlikni o'rganish maqsadida psixologik tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, ulardan eng muhimi Salomon Ashning izlanishlaridir. Uning ta'kidlashicha, konformizm va bo'ysunuvchanlik o'ziga-o'zi baho berish psixologik hodisasi bilan chambarchas bog'liqdir. O'ziga yuqori baho beradigan odamlar guruh talablariga bo'ysunishga kamroq moyildirlar. O'ziga-o'zi past baho beradigan, o'z imkoniyatlariga uncha ishonmaydigan shaxslar esa guruh ta'siriga ko'proq duchor bo'lar ekanlar. M.Vudstok va D.Frensislar o'z tadqiqotlarida hamkorlik faoliyatida atrofdagilarga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatadigan omillar sirasiga quyidagilarni kiritadi:

- nufuzlilik – bu ishonch qozona oladigan insonlarning xususiyatlari;
- ijobiy o'zgarishlarni taqdirlamoq (mukofotlamoq) lozim;
- bizning orzu-umidlarimiz atrofdagilarga ta'sir ko'rsatadi;
- xalq oldida (oshkora) o'z fikrini bildirish yangicha munosabatni mustahkamlaydi;

-o‘zimiz o‘rgatganimizga, avvalo o‘zimiz rioya qilishimiz kerak;

-shaxsiy hamjihatlik – bu (hal qiluvchi) muhim yo‘l ochib beradigan omildir.

Ularning fikricha, atrofdagilarga samarali ta’sir ko‘rsatuvchi odamlar reklama va muvaffaqiyatli taqdimot ko‘nikmalariga (mahoratiga) egadirlar. Ular qat’iy biror-bir ish qilishga undaydigan sabablarni yaratishga qodirdirlar.

XULOSA

Amerikalik olim, maktabda falsafa o‘qitish dasturlarini yaratish guruhining a’zosi P.Lipmanning ta’kidlashicha, maktab yoshi davri ta’lim olish shakllari imkoniyatini kengaytiradi. O‘qitish jarayonida o‘quvchilarni majburlashga emas, balki ularga ta’lim berishda ixtiyoriy va qadriyatlarga asoslangan kognitiv (aqliy bilish) yondashishni taklif etadi. Ularni o‘qitishda majburlash holatlarining salbiy oqibatlarini tahlil qilib, ularga ta’lim berishda ixtiyoriylik va qadriyatlarga asoslanishning afzalliklari va o‘quvchilarni tarbiyalashdagi samarasini ko‘rsatib o‘tadi.

Dj.Levi o‘z tadqiqotlarida jamoada nizolarning shakllanish sabablari, ularni o‘rganish, oldini olish yo‘llari va jamoada sog‘lom psixologik muhitni yaratish usullariga doir ijobiy fikrlarni ilgari suradi. Uning fikricha, kasbiy tayyorgarlik davrida o‘quv-tarbiya jarayonlariga xos nizolarni tushunish ko‘nikmasini o‘stirish, shuningdek, mojarolarning sabablarini o‘rganish va bartaraf etish yoki boshqarishning samarali vositalarini topa bilish mahoratlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Uning ta’kidlashicha, o‘quv dasturlarida, bir tomondan, nizolarning kelib chiqishi va sabablari bilan bog‘liq, ikkinchi tomondan, mojarolarning oldini olish, hal etish va ularni boshqarish bilan bog‘liq masalalarni (savollarni) aks ettirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Дьяченко М.И., Кандибович Л.А. Психология высшей школы. Минск, 1993.-
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. –T.: 1999.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. – T.: “Universitet”, 1999.
4. Меджидов Н.М. Психологические аспекты профориентационного труда на профессию учителя (на примере пед. классов Узбекистана) Автореф. дисс. ... канд. психол. наук.-Т.: 1991.
5. Маркова А. К. Психология труда учителя.-М.: Просвещение, 1993.
6. Mahmud Qoshg‘ariy. Hikmatnoma. (fors, arab, turk tillaridan tarjima).